
СРПСКА АКАДЕМИЈА НАУКА И УМЕТНОСТИ

ПОСЕБНА ИЗДАЊА

Књига DCLXXIV

ОДЕЉЕЊЕ ЈЕЗИКА И КЊИЖЕВНОСТИ

Књига 58

СТАРΟΣЛОВЕНСКИ ОДБОР

MIKLOSICHIANA
VICENTENNALIA

ЗБОРНИК У ЧАСТ ДВЕСТОТЕ ГОДИШЊИЦЕ
РОЂЕЊА ФРАНЦА МИКЛОШИЧА

Примљено на IX скупу Одељења језика и књижевности од 22. октобра 2013.
године на основу реферата академика Александра Ломе и дописног члана
Јасмине Грковић-Мејџор

Уредници

дописни члан

ЈАСМИНА ГРКОВИЋ-МЕЈЦОР

академик

АЛЕКСАНДАР ЛОМА

БЕОГРАД

2013

Снежана Петровић

О МИКЛОШИЧЕВИМ ТУРЦИЗМИМА У ЈЕЗИЦИМА ИСТОЧНЕ И ЈУГОИСТОЧНЕ ЕВРОПЕ И СРПСКОМ ЛЕКСИЧКОМ МАТЕРИЈАЛУ У ЊИМА*

У раду се даје општи поглед на значај Миклошичевих студија *Die türkischen Elemente in den südost- und osteuropäischen Sprachen* и њихово место у проучавању турцизама у српском језику у односу на друге његове лексикографске етимолошке радове. Указује се на пионирски карактер *Турцизама* у погледу методологије и концепције, као и на извесне недостатке и ограничења. На основу увида у изабрани корпус из овог дела и неколико репрезентативних примера етимолошких тумачења турцизама настоји се да се предочи колико су и на који начин оне коришћене у потоњим приручницима за проучавање турских позајмљеница у српском језику.

Кључне речи: етимологија, позајмљенице, турцизми, српски језик, Миклошич (Miklosich).

Миклошичеве студије о *Турцизмима у језицима источној и југоисточној Европи* (= *Турцизми*) (Miklosich 1884; 1885; 1889; 1890) спадају у његова најобимнија и најпознија дела. Намера је да у овом раду размотримо какво су место у историји проучавања турцизама у српском језику имале ове студије у односу на друге Милошичеве етимолошке радове и какав је њихов значај за ову област и данас, готово сто тридесет година након појављивања прве од четири.¹ Детаљно истраживање утицаја Миклошичевих *Турцизама* на потоња етимолошка и балканолошка истраживања обухватило би, разумљиво, и време и простор далеко већи од оног намењеног једном чланку и стога ће овај преглед нужно бити ограничен на општи поглед на ово дело и анализу неколико репрезентативних примера.

* Овај чланак је резултат рада на пројекту „Етимолошка истраживања српског језика и израда *Етимолошког речника српског језика*” (бр. 178007), који у целини финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије.

¹ Поред ових лексиколошких студија издатих у форми речника Миклошич је 1890. године објавио и рад о утицају турског језика на граматике језика југоисточне Европе (Miklosich 1890a), који ће остати ван оквира нашег интересовања у овом раду. О томе в. Петровић 1993: 102–103.

Иако његово поље научног интересовања највећим делом спада у домен славистике, Миклошич је током свог плодног и педесет година дугог бављења науком дао значајан допринос и другим областима филологије и лингвистике, од којих овде треба посебно нагласити етимолошке студије о позајмљеницама.² Још у првом прилогу ове врсте, о словенским елементима у румунском језику (MIKLOSICH 1862), јасно се види Миклошичева методологија, која ће остати карактеристична за све радове посвећене језичкој интерференцији на Балкану: широк лексички захват, тежиште на лексикографској обради и лапидаран приступ етимолошким тумачењема, са минимумом података о творбеном и семантичком развоју приликом процеса позајмљивања.³ На сличан начин Миклошич је обрадио и словенске елементе у новогрчком (MIKLOSICH 1869), албанском (MIKLOSICH 1870) и мађарском (MIKLOSICH 1872; 1884a), романске елементе у албанском (MIKLOSICH 1871), као и словенске, мађарске и румунске позајмљенице у турском језику (MIKLOSICH 1889a).

Најобимније лексиколошке студије о позајмљеницама посвећене турцизмима разликују се од осталих по томе што је у њима морао бити примењен метод донекле другачији од оног коришћеног у радовима који се баве речима страног порекла у појединачним језицима. У кратком уводу *Турцизмима* Миклошич није посебно образложио своје методолошке поставке, нити критеријуме за одабир лексичког корпуса, али је назначио три главна периода утицаја турских језика на словенске и друге европске језике. Иако је временом, са проширивањем знања из области историје турских народа и историјске и упоредне граматике турских језика та периодизација исправљана и допуњавана, треба нагласити Миклошичев пионирски допринос и тој теми⁴.

Сама концепција ових студија – регистровање турцизама у разnorodним и географски удаљеним језицима: грчком, албанском, румунском, бугарском, српском, украјинском, руском и пољском⁵ – условила је потребу да леме буду структуриране другачије него у претходним етимолошким лексикографским радовима. Носилац одреднице је турски етимон, најпре транскрибован латиницом, а затим и написан оригиналном, османском графицијом, потом следи ознака порекла насловне

² За детаљније библиографске податке о овом аспекту Миклошичевог рада в. STURM-SCHNABL 2004: 27.

³ О овоме подробије Скок 1939: 73.

⁴ В. ПЕТРОВИЋ 1993: 72–73.

⁵ Овако стоји у наслову студије, док се у речнику појављују и други језици, на пример курдски, који никако не спада у европске језике.

речи и кратка дефиниција њеног значења. У новом пасусу наводе се паралеле из језика у које је та реч позајмљена, са фонетским варијантама и дериватима, понекад и у контексту, као и извор у коме су забележене. Сходно латиничној транскрипцији, речи су поређане абecedним редом. Једина Миклошичева студија која се по методи и захвату грађе може упоредити са *Турцизмима јесу Позајмљенице у словенским језицима* (Miklosich 1867). У њој су, међутим, леме потпуно другачије организоване: носилац одреднице је позајмљена реч из једног од језика, а етимон се бележи тек на њеном крају. С обзиром на то да су ова два рада настала у размаку од седамнаест година, може се претпоставити да је Миклошич у оном каснијем применио примереније и боље решење, које су затим генерације истраживача после њега, уз извесне модификације, користиле.

Миклошич је универзитетско образовање у Грацу стекао из филозофије и класичних наука, а у Бечу је докторирао права. Сусрет са Јернејом Копитаром у Бечу био је од пресудног значаја за његово професионално преусмеравање ка филолошким наукама, на првом месту славистици. Из Миклошичеве биографије може се закључити да су дружење са грчком, румунском и албанском емиграцијом у Бечу и посао цензора за грчке и румунске књиге у аустроугарској престоници пресудно утицали на његово занимање за ове језике и на свест о њиховом великом међусобном утицају. Није, међутим, јасно на ком нивоу је било Миклошичево знање турског и других оријенталних језика.⁶ Он није имао систематско оријенталистичко образовање, али сама студија о *Турцизмима* сведочи о његовој доброј упућености у ту област лингвистике. С друге стране, критике које је у научној јавности изазвала ова капитална студија најчешће су се и тицале управо оријенталистичке димензије овог дела, а најзначајније од њих дали су Корш (Korsch 1884) и Крелиц-Грајфенхорст (von Kraelitz-Greifendorst 1911).

Коршов студиозан приказ прва два дела *Турцизама* заслужио би посебну етимолошку анализу, јер се у њему, поред начелних, методолошких и теоријских опаски, даје обимна дискусија о пореклу бројних турских речи, лематски, у облику речника.⁷ Неке од његових примедба

⁶ Скок наводи да су Копитар и Миклошич одржавали интензивне контакте са грчком колонијом у Бечу, којој су припадали и Арумуни и Албанци, а који су готово сви знали и турски језик (Скок 1939: 66).

⁷ И Крелицов приказ садржи углавном дискусију о пореклу појединачних турских речи, али с обзиром на то да Миклошичева намера није ни била писање етимолошког речника турског / турских језика, већ регистровање турцизама у другим

Миклошич је, најчешће у виду коментара и полемике, уврстио у други и трећи део *Турцизама*. Највећи број ипак је изостао из другог издања, па се подробнији увид у дискусију о дубљем пореклу турских етимона може пронаћи једино у Коршовом приказу. Указаћемо овде само на најважније начелне и методолошке примедбе које су од значаја за општи увид у вредности, али и ограничења и недостатке овог Миклошичевог дела. Упркос критичком тону који преовладава у Коршовом чланку, аутор није пропустио да истакне значај новог приступа лексичким позајмљеницама који превазилази оквире једног језика, какав је до тада најчешће био примењиван, као и монументалност захвата у лексичку грађу – циљеве који надмашују могућности не само једног човека, већ и читавог једног истраживачког тима који би у својим редовима имао стручњаке за различите области лингвистике и културне историје (KORSCH 1884: 638). Од начелних примедби најзначајнија је она која се тиче критеријума по којима су одабрани језици у којима се пореде турске позајмљенице. С обзиром на то да је употребљено географско, односно културноисторијско одређење ‘језици југоисточне и источне Европе’ Корш, с правом, поставља питање зашто се у студији појављују и они који том простору не припадају, попут курдског. Указано је и на хронолошку, географску и генетску раслојеност турских језика, која се није одразила у овој студији. Наиме, најчешћи облик етимона, као и значење, дати су из османског турског језика, из кога и јесте преузета већина речи у језике југоисточне Европе, али изостају облици из турских језика северне и источне групе, попут татарског, који су били главни извор позајмљивања за источноевропске језике.⁸ Уочен је и проблем недостатка непосредног етимона указивањем на чињеницу да су многе турске речи у северније европске језике, мађарски и пољски на пример, преузимане посредно, преко нетурских језика. Одсуство семантичких коментара и исцрпног навођења свих значења умањило је употребљивост ове студије за проучавање културноисторијске димензије процеса ширења утицаја

језицима, овде ћемо се ограничити на оне примедбе које се и тичу проучавања турских позајмљеница.

⁸ Овај методолошки недостатак – занемаривање како лингвистичких чињеница, тако и фактора културноисторијског утицаја – заправо нас упозорава на то да не треба поредити оно што нема дубље основе за поређење. Ово није увек уважавано ни у потоњим истраживањима; у првој половини XX века још увек се на оријенталне језике гледало као на једну, нестратификовану целину и етимолошке студије ове врсте често су се базирале на груписању речи према заједничком крајњем пореклу без указивања на путеве позајмљивања и непосредне етимоне речи.

турских цивилизација на европске. На крају, али свакако не најмање важна, стоји примедба о могућностима коришћења овог речника: због горенаведених недоследности, као и због тога што су наслови одредница турски етимони, Корш сматра да је за правилну употребу овог дела неопходно да корисник поседује више од основних знања из области историје и филологије различитих турских језика. Тек тада би, сматра он, читалац могао на прави начин да искористи све благо које му се овом студијом нуди (KORSCH 1884: 643). Примера ради, проналажење одговарајуће речи из српског језика у *Турцизмима* заиста захтева предзнање из туркологије: с.-х. (*х*)авлија се уз мало напора може пронаћи s.v. *avle*, док је с.-х. реч *йурџија* теже открити s.v. *dürpü* или *ламбик* s.v. *al-anbik*.

Неспорна је важност Миклошичевих *Турцизама* за проучавање ових позајмљеница у балканском и шире, европском контексту, али и за етимологисање у сваком од појединачних језика. Ово није прво дело које обрађује турцизме у српско-хрватском језику као посебну лексичку целину, али је управо компаративни приступ и разнородан материјал који презентује оно што га од претходних студија издваја.⁹ Да бисмо илустровали посебан значај који *Турцизми* имају за српски језик, указаћемо на само неке податке. На првом месту треба скренути пажњу на величину српско-хрватског корпуса у односу на друге језике. У првом издању (MIKLOSICH 1884; 1885), од близу педесетак извора који се налазе у списку литературе, српско-хрватских је највише – петнаест. За друго издање (MIKLOSICH 1889; 1890) укупан број библиографских јединица готово је дуплиран – извора има нешто преко деведесет, међу којима је српско-хрватских двадесет пет. Остали језици су заступљени са скоро двоструко мањим бројем библиографских јединица, осим бугарског у првом издању са дванаест извора. Пре него ли неком апсолутном превагом тада расположивих српско-хрватских извора у односу на оне за друге језике, та несразмера може се објаснити околношћу да су они Миклошичу били доступнији и да му је пажња била усмеренија на јужнословенске језике. Истовремено, овако велики број протумачених речи указује и на посебан значај овог дела управо за српско-хрватску етимологију и лексикологију уопште. Но, овај приручник није, као што би се

⁹ Детаљније о радовима и речницима који се баве пореклом турцизама у српско-хрватском језику пре Миклошича в. Петровић 1993: 73–76. Неки од њих налазе се и на списку Миклошичеве литературе, попут речника Ђорђа Поповића: *Турске и друге источанске речи у нашем језику*, Гласник српског ученог друштва 59, Београд, 1884.

могло очекивати, постао стандардни извор за тумачење турцизама у српском, али ни у другим језицима чији се лексички материјал у њему етимологизира.

Осим у *Турцизмима* и *Позајмљеницама*, Миклошич се речима турског порекла у словенским језицима бавио у још једном од својих капиталних лексикографских дела, *Етимолошком речнику словенских језика* (MİKLOSICH 1886). Иако је ова књига издата између другог и трећег дела *Турцизама*, метод организације одредница исти је као у *Позајмљеницама*. Корпус српско-хрватских турцизама, и не само њих, очекивано је највећи у студији која је искључиво њима посвећена, док је у *Етимолошком речнику* и *Позајмљеницама* он значајно мањи. Колика је разлика у корпусима у ова три речника показаћемо на примеру турцизама на слово *а*.

У *Позајмљеницама* (MİKLOSICH 1867) се наводи само шест српских турцизама: *аба*, *ал*, *алем* (s.v. алмазъ), *аршин*, *авлија* и *аждаха*. Одредница турског порекла заправо има пет, док је *авлија* означена као грецизам, заједно са буг. *аула* и алб. *avli* (MİKLOSICH 1867: 3).

У *Етимолошком речнику* (MİKLOSICH 1888) турцизама је скоро четири пута више: *аба*, *афијун*, *ахчија* / *ащчија*, *ахар*, *ајвалија*, *алај*, *аламанка*, *алмаз*, *алдум*, *ал*, *ама*, *аманеј*, *амбар*, *анасон*, *анџерија*, *армаџан*, *арнауџ(ин)*, *арслан*, *аршин*, *ај*, *авлија*, *аждер*. И у овом речнику је *авлија* објашњена као грецизам, док се за реч *аламанка* не може са сигурношћу тврдити да је турског порекла.¹⁰

У првом делу *Турцизама* (MİKLOSICH 1884) српско-хрватских потврда је, очекивано, вишеструко више: *аба*, *абанос*, *абдес(и)* / *авдес* / *авдес узимаји*, *абрашљив*, *ада*, *адалеј*, *(х)адеј*, *андрак*, *аџем* / *аџем оџлане*¹¹, *аферим*, *афијун*, *аџа*, *краљаџа* (s.v. *agadž*), *аџрашак*, *акмак*, *авал*, *авала*, *алвај* *јодрум* / *авлај* *одаја* / *алвајан*, *ахир* „последњи”, *ахар*, *акшам*, *ахџајод*, *ајан*, *ајџир*, *ајлук*, *ајвалија*, *бињашиче* / *бирашиче* (s.v. *акџе*), *акрам*, *акреј*, *ал*, *ален*, *алав* ‘црвен’, *ал* ‘лукавство’, *ала* узвик, *алаца*, *алаџувер*, *алај*, *ламбик* (s.v. *al-anbik*), *ларџа* (s.v. *alarga*), *алаша*, *алај*, *алчак*, *алеб*, *алем*, *амалдар*, *алкајмер*, *алах*, *алалем*, *анџилук*, *алдум* ‘златан’, *аман*, *аманеј*, *амар*, *амица*, *ама*, *анадол(ац)*, *амбар*, *амбра* / *амбар*, *анасон*, *анасар* / *насар*, *анџерија*, *хар*, *арај* / *Арајин*, *јарак*, *арка*, *армаџан*, *Арнауџ(ин)*, *арџакаца*, *арџаџик*, *рсуз*, *арслан*, *аршин*, *арџа*, *арза*, *арзи одаја*, *арзоал*, *(х)аси*, *аскер*, *асли*, *асџар*, *ашар*

¹⁰ Детаљније о пореклу ове речи ЕРСЈ 1: 108–109.

¹¹ Пореди и са *мамоџлани*.

‘десетак’, *аџчија*, *аџик* ‘љубавник’, *аџибичар*, *еџкиле*, *аџлама*, *аџи*, *аџеџијемија*, *акмаџа*, *аваз*, *авлија* ‘врста платна’, *азбаџица*, *аждер* / *аждаха*. Међу овим речима нашло се и неколико чије се порекло, са мање или више извесности, може на други начин протумачити: *ларџа* је највероватније италијанског порекла¹²; *андрак* је вероватније домаћа реч него позајмљеница (ЕРСЈ 1: 161–162); *авеџи* такође (ЕРСЈ 1: 50–52). Поред ових недостатака треба рећи да је за *аждаха* Миклошич као етимон навео тур. *aždahā*, што представља одговарајући фонетски облик, који је каснијим проучаваоцима турцизама у српско-хрватском језику промакао.¹³

Трећи део *Турцизама* (Миклошич 1889) доноси нов српско-хрватски лексички материјал на два начина.

1. Као допуне у виду фонетских варијаната већ претходно регистрованих турцизама: *баја* поред *абаја*, *хабахија* (s.v. *aba*), *абонос*, *авдесница*, *авдеслук*, *авдесхана*, *ађам*, *ађамкиња*, *аџемкиња*, *аџемовка*, *аџамија*, *аферин*, *аферимоваџи*, *аџић*, *окаџача* (s.v. *agadž*), *аџр*, *аџрџак*, *хар*, *ахчам*, *акар* поред *ахар*, *абајџора* (*ајџир*), *ак* ‘бео’, *акинџија*, *акрам*, *акреба*, *алев*, *алај-емини*, *алчакчина*, *илах* поред *алах*, *арџилук* поред *аниџилук*, *алџун-чедо*, *аџе* поред *амиџа*, *амбер*, *раба* поред *араба*, *арли*, *аркали*, *арсланија*, *арџерисаџи* поред *арџа*, *арз*, *арзухал*, *хасџар*, *аџмаџа*, *авазиле*, *хаздија*, *еждерије* (*ковче*), *аждајкиња*, *ажделија*.

2. Као нове, у првом делу незабележене потврде турцизама: *ачик*, *аџаба*, *ахмедџија*, *ајеџи*, *аџирисаџи*, *аџилук*, *акран*, (*х*)*алаџи*, *ала* ‘демон’, *алаџача* (s.v. *alak bulak*), *аламеџи*, *алба*, *алећ*, *алиџи вериџи*, *ал* ‘високо’, *алма*, *алеџи*, *алубаџа*, *алим*, *ејвала(х)*, *јала(х)*, *амеџиџе*, *амин*, *ана* ‘мајка’, *анџарија*, *анлајисаџи*, *раба*, *рабаџија*, *аракчин*, *ракчин*, *аралук*, *ардија*, *аркаџија*, *ориз* (s.v. *aroz*), *арсуз*, *хасаба*, *аси*, *асмалук* / *асманлук*, *асџра*, *аџлук*, *аџићаре*, *аџеџи*, *аџилас*, *ав*, *авџија*, *авлаисаџи*, *аваниџа* (*кобаџ аваниџа*), *авлиџиџе*, *аздија*, *азай*, *азай*, *азџин*, *азман*. Неколико речи и из овог дела заслужују додатан етимолошки коментар.¹⁴ Реч *амин* је грчког порекла (ЕРСЈ 1: 150–151); *анџарија* би могла бити позајмљена и непосредно из грчког језика, премда се у извесним случајевима турско

¹² У одредници је, додуше, сам Миклошич оставио могућност да се ради и о позајмљеници од ит. *a largo*.

¹³ Уп. ЕРСЈ 1: 67–68.

¹⁴ Поред овде регистрованих турцизама Миклошич је и s.v. *аџтак* навео с.-х. *ачиџи се*, али само као поређење, што у његовом начину излагања грађе значи да није био сигуран у извођење те речи од турског етимона. Ова реч нема убедљиво етимолошко тумачење, али је могућност извођења из турског мало вероватна (ЕРСЈ 1: 245–246).

посредство не може сасвим искључити (ЕРСЈ 1: 157–158); слично је и са лексемом *аваница*, која је вероватније грчког порекла¹⁵; *ориз* је неспорни грецизам (Скок 1: 43–44, s.v. *angriz*), а такође и *асџра* која је могла бити позајмљена и преко турског (ЕРСЈ 1: 228–229). Лексема *ала-џача* нејасног је порекла, али је њено алоглотско порекло ипак мање вероватно од идиоглотског (ЕРСЈ 1: 111), док реч *ваџра* (s.v. *atar*) свакако не спада у турцизме. Најзанимљивији је случај речи *ала* ‘митолошко биће, змија, аждаја’. Миклошич први ову јужнословенску реч (он бележи још и бугарску потврду) тумачи од тур. *ала* ‘змија’. Потоњи истраживачи турцизама у српском језику, међу којима и Шкалаић и Скок, ову етимологију доследно преносе. У светлу појаве новијег дијалекатског материјала из јужнословенских језика, али и кашупског дијалекта, попуњено је тумачење шире породице ових речи из домаћих, словенских средстава (БЈЛЕТИЋ 2002; 2003; ЕРСЈ 1: 96–97 s.v. *ала*²). Један од кључних аргумената против турске етимологије јесте чињеница да тур. *ала* ‘змија’ не региструју турски речници и да је једина потврда управо из Миклошичевих *Турцизама*, те да је мало вероватно да је једна тако слабо посведочена реч била извор позајмљивања широко распрострањене породице речи са бројним дериватима и специфичном семантиком на ширем словенском простору. Штавише, провером Миклошичевог тумачења установљено је и да је та једина потврда заправо добијена не из турских писаних извора него усмено, од ‘једног говорника турског језика’ (‘*einem praktischen Kenner des Türkischen*’, МикЛОСИЧ 1889: 3). Вероватније је да се радило о позајмљеници у турски из јужнословенских језика. Овај Миклошичев коментар не наводи у својим тумачењима ниједан лексикографски извор за пручавање турцизама у српском језику, што је податак који сведочи о томе да потоњи истраживачи нису увек најпажљивије читали Миклошичеве етимолошке коментаре у *Турцизмима* чак и када су то дело користили.¹⁶

Колико су Миклошичеве етимолошке студије о турцизмима заиста и коришћене приликом етимологисања турцизама у српско-хрват-

¹⁵ Уп. ЕРСЈ 1: 47 где се даје грчко посредство, а додатни аргумент у прилог не-турском пореклу је и чињеница да је не бележи ШКАЛИЋ 1985 где се Миклошичеви туризми педантно региструју.

¹⁶ Да Миклошичев коментар дат уз реч *ала*, али и другачија, овде поменути етимолошка решења још увек остају занемарена од стране и најпажљивијих истраживача сведочи и скорашњи рад о с.-х. (*х*)*ала* ‘змај’ (KNÜPPEL 2009), где се настоји да се семасиолошком анализом упоредног турколошког материјала објасни мотивација за именовање једне семантички и творбено слојевите јужнословенске породице речи баш од тур. *ала*, која је „посведочена” само у значењу ‘змија’.

ском језику тешко је са прецизношћу рећи. Већина релевантних лексикографских извора за ову врсту позајмљеница има их на списку литературе: ŠKALJIĆ 1985 сва четири дела, а SKOK и КНЕЖЕВИЋ 1962 само прва два.¹⁷ Међутим, подробнијим увидом у литературу која се код Скока наводи уз сваку одредницу установљено је да се ове студије цитирају само код две речи: s.v. *dalagan* (Скок 1: 376) и s.v. *jaraga* (Скок 1: 755). У другом случају ради се чак о четвртом делу *Турцизама* (MIKLOSICH 1889) који се и не налази на списку литературе. Овај зачуђујући податак можда је резултат накнадног уношења референци од стране уредника, али и даље остаје нејасно како је и због чега сам Скок пропустио да унесе баш ове значајне референце. Из његовог чланка који се бави Миклошичевим доприносом балканологији (Скок 1939) очигледно је да му је Миклошичев рад на турцизмима био познат, а и на основу појединих конкретних етимологија, као у случају лексеме *ала* (Скок 1: 650–651), може се закључити да је преузимао Миклошичева решења. С друге стране, у овој, а и у осталим одредницама у којима су видљива Миклошичева тумачења као литература цитира се RJA, где се пак *Турцизми* редовно наводе као референца.¹⁸ Исти је случај и код Кнежевића s.v. *ала* (КНЕЖЕВИЋ 1962: 139), где се преузима Миклошичева етимологија, а као литература се појављује RJA. Чини се да су из неког разлога ове студије многим истраживачима биле недоступне и да су их користили посредно.

Осим непосредног доприноса Миклошичевих *Турцизама* тумачењу порекла појединачних речи у српском, а и у другим његовим студијама обухваћеним језицима, значај овог дела огледа се пре свега у компаративном приступу обрађеном лексичком материјалу и у ширини захвата који омогућава сагледавање обриси вишевековне језичке и културне интерференције турских и европских језика. Њихов пак „проблем”, на изванредан начин, лежи у томе што оне по свом методолошком приступу и концепцији представљају такву синтезу из области туркологије, оријенталистике, балканологије и славистике, каква је чак и на

¹⁷ Иако се експлицитно не бави само турцизмима у српско-хрватском језику, важно је приметити да у списку литературе Миклошичеве *Турцизме* нема ни Lokotsch 1927 у свом капиталном делу посвећеном „речима оријенталног порекла у европским (германским, романским и словенским) језицима”.

¹⁸ Вероватно није случајно што се управо у RJA за етимологију турцизама цитирају Миклошичеве студије, пошто се из његове преписке види да се он у више наврата, управо око овог свог дела, консултовао са Пером Будманијем, једним од уредника загребачког речника (STURM-SCHNABL 1991: 691–692; 697–698).

нивоу научних сазнања од пре готово сто тридесет година била подухват достојан немалог истраживачког тима. О њиховом значају и утицају на балканологију можда најречитије говори идеја изнета пре тридесет година да „балканологији треба један нови *Миклошич*” (HAZAI 1983: 99). Она је била подстакнута најмање двома значајним чињеницама: корпус турцизама у балканским језицима знатно је повећан у односу на Миклошичево дело¹⁹, а истраживање турцизама у појединачним језицима дало је бројне и значајне резултате у виду чланака, књига и речника.²⁰ Након деценија аналитичког рада дошло је време да се уради једна компетентна и свеобухватна синтеза у виду речника. Нажалост, ни три деценије након објављивања овог „апела”, и поред бројних настојања у различитим истраживачким центрима да се слични пројекти сачине, ниједан резултат још увек није публикован. То Миклошичевим *Турцизмима*, упркос разумљивим недостацима, даје још једну важну, а чини се све ређу, вредност – они су завршени. И по томе би могли да послуже као пример истраживачима и институцијама који се лексикографијом баве. Међутим, до тог „примера” код нас није нимало лако доћи, с обзиром на то да се у Србији *Турцизми* могу наћи једино у Универзитетској библиотеци у Београду, и то само два дела, други (MIKLOSICH 1885) и четврти (MIKLOSICH 1890).²¹

ЛИТЕРАТУРА

- БЈЕЛЕНИЋ Марта. Јужнословенска лексика у балканском контексту – лексичка породица именице *хала*. *Balkanica* 34 (2003): 143–155.
- БЈЕЛЕНИЋ Марта. Духовна култура Словена у светлу етимологије: јсл. (*х*)*ала*. *Dzieje Słowian w świetle leksyki*. Kraków: Wydaw. Uniwersytetu Jagiellońskiego, 2002, 75–82.
- ЕРСЈ: *Етимолошки речник српског језика*. 1–. Београд: САНУ, Институт за српски језик САНУ, 2003–.
- ПЕТРОВИЋ, Снежана. Историјат и стање проучавања турцизама у српскохрватском језику. *Зборник Мајице српске за филологију и лингвистику* 53/2 (1993): 71–127.

*

¹⁹ Разуме се да тај материјал није компетиран чак ни данас, тридесет година касније. Посебно место у овако замишљеном корпусу има дијалекатска лексика, на чијем се прикупљању у свим језицима још увек ради.

²⁰ HAZAI 1983: 101 набраја 65 књига и 340 чланака, али је и тај број у међувремену битно увећан.

²¹ Прва два дела *Турцизама* (MIKLOSICH 1884; 1885) доступна су у дигиталној библиотеци Internet Archive: <http://archive.org/stream/dietrkischenele00miklgoog#page/n12/mode/2up>.

- HAZAI, György. Die Balkanologie braucht einen neuen „Miklosich“. *Ziele und Wege der Balkanlinguistik, Beiträge zur Tagung vom 2.–6. März in Berlin*. Berlin – Wiesbaden: Otto Harrassowitz, 1983, 99–103.
- KNEŽEVIĆ, Anton. *Die Turzismen in der Sprache der Kroaten und Serben*. Meisenheim am Glan: Slawisch-Baltisches Seminar der Westfälischen Universität Münster, 1962.
- KNÜPPEL, Michael. Zu serbo-kroatisch *hàla* ~ *àla* ‘Drache’. *Wiener slavistisches Jahrbuch* 55 (2009): 179–183.
- KORSCH, Theodor. Fr. Miklosich, Die türkischen Elemente in den südost- und osteuropäischen Sprachen (griechisch, albanisch, rumunisch, bulgarisch, serbisch, kleinrussisch, grossrussisch, polnisch). Wien, 1884. *Archiv für slavische Philologie* 8 (1885): 637–651; 9 (1886) 487–520; 653–682.
- LOKOTSCH, Karl. *Etymologisches Wörterbuch der europäischen (germanischen, romanischen und slawischen) Wörter orientalischen Ursprungs*. Heidelberg: C. Winter, 1927.
- MIKLOSICH, Franz. Die slavischen Elemente im Rumunischen. *Denkschriften der philologisch-historischen Classe der kaiserlichen Akademie der Wissenschaften* 12 (1862): 1–12.
- MIKLOSICH, Franz. Die Fremdwörter in den slavischen Sprachen. *Denkschriften der philologisch-historischen Classe der kaiserlichen Akademie der Wissenschaften* 15 (1867): 73–140.
- MIKLOSICH, Franz. Die slavischen Elemente im Neugriechischen. *Sitzungsberichte der kaiserlichen Akademie der Wissenschaften* 63 (1869): 529–566.
- MIKLOSICH, Franz. Albanische Forschungen I, Die slavischen Elemente im Albanischen. *Denkschriften der philologisch-historischen Classe der kaiserlichen Akademie der Wissenschaften* 19 (1870): 337–374.
- MIKLOSICH, Franz. Albanische Forschungen II, Die romanischen Elemente im Albanischen. *Denkschriften der philologisch-historischen Classe der kaiserlichen Akademie der Wissenschaften* 20 (1871): 1–88.
- MIKLOSICH, Franz. Die slavischen Elemente im Magyarischen. *Denkschriften der philologisch-historischen Classe der kaiserlichen Akademie der Wissenschaften* 21 (1872): 1–74.
- MIKLOSICH, Franz. Die türkischen Elemente in den südost- und osteuropäischen Sprachen. *Denkschriften der philologisch-historischen Classe der kaiserlichen Akademie der Wissenschaften* 34 (1884): 239–326.
- MIKLOSICH, Franz. *Die slavischen Elemente im Magyarischen*. Mit Zustimmung des Verfassers und der kais. Akademie der Wissenschaften in Wien besorgt und eingeleitet von dr. L. Wagner. Wien & Teschen: Karl Prochaska, 1884a.
- MIKLOSICH, Franz. Die türkischen Elemente in den südost- und osteuropäischen Sprachen. *Denkschriften der philologisch-historischen Classe der kaiserlichen Akademie der Wissenschaften* 35 (1885): 105–192.
- MIKLOSICH, Franz. *Etymologisches Wörterbuch der slavischen Sprachen*. Wien: Wilhelm Braumüller, 1886.
- MIKLOSICH, Franz. Die türkischen Elemente in den südost- und osteuropäischen Sprachen. *Denkschriften der philologisch-historischen Classe der kaiserlichen Akademie der Wissenschaften* 37 (1889): 1–88.
- MIKLOSICH, Franz. Die slavischen, magyarischen und rumunischen Elemente im türkischen Sprachschätze. *Sitzungsberichte der kaiserlichen Akademie der Wissenschaften* 118 (1889a): 1–26.
- MIKLOSICH, Franz. Die türkischen Elemente in den südost- und osteuropäischen Sprachen. *Denkschriften der philologisch-historischen Classe der kaiserlichen Akademie der Wissenschaften* 38 (1890): 1–194.
- MIKLOSICH, Franz. Über die Einwirkung des Türkischen auf die Grammatik der südosteuropäischen Sprachen. *Denkschriften der philologisch-historischen Classe der kaiserlichen Akademie der Wissenschaften* 120 (1890a): 1–11.

- RJA: *Rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*, I–XXIII. Zagreb: JAZU, 1880–1976.
- SKOK: Petar Skok. *Etimologijski rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*, 1–4. Zagreb: JAZU, 1971–1974.
- SKOK, PETAR. O važnosti Kopitarove i Miklošičeve slavistike za balkanologiju. *Govori i predavanja, III međunarodni kongres slavista, Izdanja Izvršnog odbora 4*. Beograd: Vuk Karadžić, 1939, 65–78.
- STURM-SCHNABL, Katja. *Der Briefwechsel Franz Miklosich's mit den Südslaven. Korrespondenz Frana Miklošiča z južnimi Slovani*. Maribor: Obzorja, 1991.
- STURM-SCHNABL, Katja. Aktualnost Miklošičevega znanstvenega dela in misli. *Jezikoslovni zapiski* 10/2 (2004): 19–46.
- ŠKALJIĆ, Abdulah. *Turcizmi u srpskohrvatskom jeziku*. Sarajevo: Svjetlost, 1985.
- VON KRAELITZ-GREIFENHORST, Fridrich. *Corollarien zu F. Miklosich's „Die türkischen Elemente in den südost- und osteuropäischen Sprachen“* (= Sitzungsberichte der philologisch-historischen Classe der kaiserlichen Akademie der Wissenschaften 166). Wien, 1911.

Snežana Petrović

ON MIKLOSICH'S *DIE TÜRKISCHEN ELEMENTE*
IN DEN SÜDOST- UND OSTEUROPÄISCHEN SPRACHEN
 AND ITS SERBIAN LEXICAL MATERIAL

S u m m a r y

The paper offers an overall view on the significance of Miklosich's *Die türkischen Elemente in den südost- und osteuropäischen Sprachen* for the study of the Turkish loans in the Serbo-Croatian language and compares it with his other etymological studies from this perspective. The pioneering character of this Miklosich's work from the methodological viewpoint is stressed and certain shortcomings and limitations are pointed out. On the basis of the selected Serbian lexical material and several examples of the etymology of Turcisms, the paper shows how and to what extent these studies have been used in later etymological dictionaries. The analysis indicates that even when these Miklosich's studies are included in the list of the literature of the etymological dictionaries of the Serbian Turcisms, they are usually cited from the second-hand lexicographic sources, therefore their material and etymological explanations are not entirely incorporated in these dictionaries.

Институт за српски језик САНУ
 Етимолошки одсек
 Кнез Михаилова 36, 11000 Београд, Србија
snezzanaa@gmail.com